

T Ü R K K Ü L T Ü R Ü

SAYI 347

YIL XXX

MART 1992

MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA İNGİLTERE'NİN KÜRT DEVLETİ KURMA FAALİYETLERİ

Dr. Kadir KASALAK

1. GİRİŞ:

Milli Mücadele döneminde üzerinde en çok konuşulan konulardan biri de Kürdistan'ın veya Kürtlerin himayesidir. Kürt ve Kürdistan sözcüklerine bağlı olarak ilk akla gelen ülke de İngiltere olmuştur. İngiltere bu konu ile daha XIX. yüzyıldan itibaren ilgilenmeye başlamıştır.

“East India Company” (Doğu Hindistan Şirketi)'nin Bağdat'ta bir şubasını açan (1806) İngiltere, misyonerlik faaliyetlerini de yürütmüştür. İngiltere'nin bölgedeki etkinliği Birinci Dünya Savaşından sonra da olmuştur. İngiltere'nin bölge ile ilgilenmesinin asıl nedeni Irak Petrolleri idi. Burada Kürt unsurunun bulunması Kürtlerin İngiltere bakımından önemini arttırıyordu. İngiltere amacına ulaşmak için Kürt ayrılıkçılığını teşvik etmekte idi. Fakat önemli bir engelle karşı karşıyaydı ki, bu da başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere diğer İtilâf Devletleri'nin Ermenilerden yana siyaset izlemeleriydi(1).

İtilâf Devletleri arasındaki bu anlaşmazlıklar Türk Milletinin mücadelesini daha etkin yürütmesine fırsat sağlayacaktır. Nitekim Kürt liderlerinden Şeyh Abdülkadir başkanlığında bir heyet İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi memurlarından Andrew Ryan'ı ziyaret ederek, Kürtlerin o sıralarda Ermenilere söz verilen Doğu illerindeki topraklar üzerinde hakları olduğunu; bu bölgelerde nüfusun çoğunluğunu teşkil ettiklerini bildiriyordu. Kürt emellerinin ihmal edileceğinden kaygı duyduklarını belirtiyordu(2).

(1) Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, İstanbul 1983, s. 534.

(2) Salâhi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I, Ankara 1973, s. 26.

2. PARİS BARIŞ KONFERANSINDA İNGİLİZ FAALİYETLERİ:

Paris Barış Konferansı henüz toplanmadan Kürdistan konusundaki endişelerini İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, 5 Ocak 1919'da Dışişleri Bakanı Arthur J. Balfour'a gönderdiği yazıda ifade ediyor ve şöyle diyordu: "Doğu Anadolu sorununun çözümleneceği son aşamada Kürt unsurunun hak iddiaları ihmal edilemez. Onlarla Ermenilerin hak iddiaları bağdaştırılmazsa, gelecek olayların tohumu atılmış olacaktır. Geçmişte Kürtler, Ermenilerin baskı altında tutulmasında araç olarak kullanılmışlar, fakat Türk yönetimi altında kendileri de sıkıntı çekmişlerdir"(3). Kürt heyetinin bir muhtıra verdiğinde söz eden Yüksek Komiser, Sivas, Ankara, Konya, Halep ve Adana illerinin nüfusunun bir kısmının; Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Diyarbakır ve Musûldaki nüfusun ezici çoğunluğunun "Kürt"(*) olduğunu ileri sürüyordu. SONYEL, bu muhtıradaki istekleri şöyle belirtir:

1. Kürtlere, sınırları coğrafi olarak saptanmış bir ülke verilmelidir.
2. Bağlaşıkların Arap, Ermeni, Asuri, Keldani vb. küçük azınlıklara yaptıkları muameleden Kürtler de yararlanmalıdır,
3. Kürtlere İngiliz himayesi altında özerklik verilmelidir" (4).

Paris Konferansı'nın devam ettiği günlerde Kürt davasının lideri rolüne bürünen Şerif Paşa konferansa iki muhtıra ve bir de Kürdistan haritası sunmuştur (22 Mart 1919 ve 1 Mart 1920) Şerif Paşa bağımsız bir Kürt Devleti'nin sınırlarını şöyle çiziyordu: "Kafkas sınırında Ziven'in kuzeyinden batıya, Erzurum, Erzincan, Kemah, Arapkir, Besni ve Divicik'e; güneyde Haran, Erbil, Kerkük, Süleymaniye, Sina hattından İran sınırında Ararat'a kadar"(5).

Özerk ya da bağımsız Kürdistan kurma amacını güden İngilizler, bunu kendi himayeleri altında yapmak amacıyla çeşitli entrikalar çevirmek

(3) A.g.e., s. 27.

(*) Kürt sözcüğü zamanımıza kadar çeşitli amaçlarla kullanılmıştır. Özellikle yabancı araştırmacılar kasıtlı olarak Kürt sözüne etnik bir kaynak bulmaya çalışmışlardır. Bu konuda ileriye sürülen teorilerin çoğu ideolojik mahiyetlidir. Arap kaynaklarında "konar-göçer/göçebe" yerine kullanılırken, Tarihte ilk defa Yenisey'deki Göktürk Kitabelerinde "Kürt" kelimesine rastlanmıştır (S. Ahmet Arvasi, Doğu Anadolu Gerçeği, Ank. 1986, s. 15-16).

(4) A.g.e., s. 27.

(5) A.g.e., s. 28.

amıyla NOEL adında bir binbaşığı o bölgeye gönderiyorlardı. İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi memurlarından Tom Hohler Sir F. Tilley gönderdiği yazıda bu durumu şöyle dile getirmekteydi; "... Benim problemim Kürtler. Noel Bağdat'tan buraya geldi, çok iyi bir insan, çok kudretli biri, fakat diğer bakımdanda Kürtlerin Peygamberi olmak istiyor... Korkarım Noel bir Kürt Law rence'i olabilir. Mezopotamya şimdi bizim olacağına göre ona bir Kürt Devleti kurdurup kuzey dağlarını böylece koruyabiliriz. Abdülkadir ve onun gibilerle konuştum. Kürdistan'a gidip tesirlerini kullanmalarını istedim. Onlara tesir edebilmek için biz de Türklere hile yapıyoruz diye belki beş defa tekrarlamak mecburiyetinde kaldım. Mamafih Kürtlere fazla itimat edilmez. Majeste'nin hükümetinin amacı Türkleri azami derecede zayıflatmak olduğuna göre Kürtleri bu şekilde harekete getirmek fena değil..."(6).

İngiltere, Irak petrolerini korumak amacıyla çevirdiği entrikalarına Kürt liderleri de kolayca alet oluyordu. Nitekim 15 Nisan 1919'da Seyyid Abdülkadir, Ryan'ı ziyaret ederek, İngiliz himayesi altında özerk bir Kürdistan kurulma imkanlarını araştırırken, İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe Kürt sorunu konusunda tutumunun ne olacağını İngiliz hariciyesinden soruyordu. İngiliz Hariciyesi Kürtlerin pek de hoşlanmayacağı bir cevap veriyordu. Mayıs 1919'da verilen cevapta "Kürtlere rahat oturmaları ve her türlü kışkırtmalardan kaçınarak Paris Barış Konferansı'nın kararlarını beklemeleri" salık veriliyordu(7). Bu türde geçiştirmelerle Kürtleri kazanmanın mümkün olmayacağı görüşünden hareket eden Bağdat Komiserliği 13 Haziran'da somut bir tasarı önerdi. Bu tasarıda, "İmadiye dahil, fakat Zaho hariç ve Mardin'in güneyinden, 37. enlem boyunca Birecik'e değin uzanan bir güney sınırıyla, Fırat boyunca ve Mamuretilaziz, Bitlis, Van illerinin kuzey sınırıyla belirlenen yerlerde, İngiliz himayesinde bir Kürdistan öngörüyordu"(8). Bu teklifin fazla rağbet görmediği görülmektedir. İstanbul'daki durumu Dışişlerine bildiren Yüksek Komiser Sir A. Calthorpe telinde; "1. Mezopotamyanın kuzeyindeki Kürtlere yardım etmenin İngiltere'nin çıkarına uygun olacağı fikri. Buraya Kürt ajanları gönderip bunların binbaşı Noel ile temasa geçmeleri konusunda İstanbul'daki Bedirhaniler ve diğer Kürtlerle görüşme yapıldığı,

2. İstanbul'daki Kürtlerin M. Kemal hareketinden kaygı duydukları,

(6) Erol Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İstanbul 1967, s. 202-203.

(7) Sonyel, a.g.e., s. 28.

(8) Akşin, a.g.e., s. 535.

3. Kürt ileri gelenlerinin İngiliz himayesini arzu ettikleri. Mezopotamya'nın güvenliği bakımından da Kürtlerle iyi ilişkiler kurmak gerektiği"(9) şeklinde yansıtıyordu. İstanbul'daki durumu Amiral Calthorpe'un bu şekilde anlattığı günlerde Kürdistan Teâli Cemiyeti üyeleri hükümetle konu ile ilgili görüşmelerde bulunuyorlardı.

Sadarete yapılan görüşmelerde hükümet temsilcileri, onları Osmanlı Devleti'nden ayrılıp bağımsız bir Kürdistan kurmak istemekle suçlarken, Cemiyet üyeleri de Damat Ferit'i Paris'te Doğu Anadoluyu Ermenilere peşkeş çekmekle suçladılar. Sonuçta, "Kürdistan'a" bir Kürt ün vali atanması ve aynı oranda Kürt memurların atanması kararlaştırıldı(10).

İngiltere'nin Osmanlı Devleti ve özellikle Kürdistan'ı himayesi altına almak amacıyla faaliyetlerini yoğunlaştırırken Amerikanın misyonerlerini de endişeyle izliyordu. 19 Ağustos 1919 tarihli teliinde Amiral Webb Lord Curzon'a; "... Amerika, Trabzon ve Erzurum'u içine alan bir Ermenistan'ı himaye edecek. Geri kalan dört vilayeti de bir Kürt Devleti olarak İngilizlerin himayesine bırakıyor. Ben Amerikan misyonerlerinin tehlikeli hareketlerinden korkuyorum, din tesirinde kalıp halkın büyük çoğunluğunu teşkil eden müslümanlara kötü davranacaklardır"(11).

İngiltere'nin milli harekete karşı olan faaliyetleri Damat Ferit Hükümetlerinin de sempatisini kazandığmdan işbirliğini de kolaylaştırmıştır. Ali Galip olayı bu işbirliğinin somut örneklerindendir. İngilizlerin Kürtlerle ilgili faaliyetleri konusunda XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, Harbiye Nezareti ve Hükümeti ikaz ederken, "İngilizlerin sadece Kürt aşiretlerini kışkırtmakla kalmayıp bütün Türkiye'yi bir esaret ve zillet içine düşürmek" istediğini belirtiyordu(12).

3. MİLLİ MÜCADELECİLERİN İNGİLİZ FAALİYETLERİNE KARŞI ALDIKLARI TEDBİRLER:

Milli Mücadeleyi yürütenler düşmanla olduğu kadar İngilizlerle mücadele etmişlerdir. Mustafa Kemal, İngilizlerin faaliyetlerini tesirsiz hale getirmek için aşiret reislerine mektuplar göndererek onları birliğe çağır-

(9) Bîlal Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), C. I, Ankara 1973, s. XXX-XXXI.

(10) Akşin, a.g.e., s. 537-538.

(11) Ulubelen a.g.e., s. 205.

(12) Tayyib Gökbilgin, "1919'da Anadolu'da Yabancı İşgal ve Tahriklerinin Doğurduğu Problemler", VII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1973, s. 839-840.

yordu(13). Milli Mücadelecilerin yazışmalarında İngiliz binbaşı Noel'in faaliyetlerine karşı tedbir alınması da geniş biçimde yer almıştır(14). Mustafa Kemal, eski mebuslardan birine gönderdiği yazıda şöyle diyordu:

"Şifre

Sivas, 9.9.1919

Eski Mebus, Sağırzadelerden Halit Beyefendiye
Kemah

İngiliz koruyuculuğunda müstakil bir Kürdistan kurulması maksadıyla propaganda yapmakta olan İngiliz binbaşlarından mister Novil'in din ve milliyetlerini satmış Kürt beylerinden Ekrêm, Kâmran Ali Celadetle birlikte Malatya'ya geldiği ve İstanbul Hükümetini tutan, yani millet ve vatan haini olan Harput valisinin de bunlara katıldığı ve Fedirhanlılardan Malatya Mutasarrıfı Halil beyle birlikte güya postayı soyan hırsızları takip bahanesiyle (silahlı) Kürtler toplamaya giriştikleri haber alındı. Tabii olarak zararların önlenmesi için askeri ve milli tedbirlere baş vuruldu. Şu kadar ki, Kürtlerin kutsal Halifelik makamına ve vātana olan bağlılıklarını göstermek üzere bazı ağaların bir miktar Kürt kuvvetiyle birlikte Malatya'ya doğru yola çıkıp Padişah ve millete karşı İngilizlerle işbirliği yapmak hainliğine kalkışan ve yörenin temiz yürekli Kürtlerini posta hırsızlarını takip yalanıyla toplayarak, onların boş yere öldürülmelerine ve Padişaha, millete karşı başkaldırmış duruma sokulmalarına sebep olacak olan vatan hainlerinin alçaklıklarını, sözünü ettiğim Kürtlere en çabuk yoldan bildirip çağrıya uymalarının sağlanmasına çaba göstermeniz önemle istenmektedir. Mümkünse, bu işe hemen başlanarak sonucunun bildirilmesini rica ederim.

Mustafa Kemal"(15)

Mustafa Kemal ve arkadaşları İngiltere himayesinde bir Kürdistan kurulmasına karşı bu türde tedbirler alırken, 12 Eylül'de Damat Ferit İngilizlerle anlaşıyordu.

(13) M. Kemal Atatürk, Nutuk Belgeler, C. III, Ankara 1984, s. 24-29 (Mustafa Kemal'in, Mutkide aşiret reisleri Hacı Musa Beye, Şeyh Abdülbaki Efendiye, Abdurrahman, Ömer-Resul Ağa'ya, Sadullah Efendi, Şeyh Mahmut Efendi, Ziyaeddin Efendi, Cemil Çeto Bey'e yazısı)

(14) A.g.e., s. 33-48.

(15) Atatürk, Nutuk. Belgeler III, s. 38 (Belge 65)

1920 yılında İngiltere'nin faaliyetleri daha yoğunlaşırken barış konferanslarında da etkinliğini devam ettiriyordu. San-Remo konferansında imzalanan Sevr andlaşması ile İngiltere amacına ulaşır gibi gözüküyordu. Ama bu andlaşma yürürlüğe girmeyecekti. Sevr andlaşmasının 62, 63 ve 64. maddeleri Kürdistan konusu ile ilgili olup özetle şu şekildeydi:

"İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerinden oluşan bir komisyon, andlaşmanın yürürlüğe girmesinden başlayarak 6 ay içinde, Fırat nehrinin Doğusunda Ermenistan'ın Güneyinde ve Türkiye'nin Suriye ve Mezopotamya sınırının Kuzeyinde kalan Kürdistan toprakları için mahalli özerklik tasarısı hazırlayacaklardır.

Andlaşmanın yürürlüğe girmesinden başlayarak 1 yıl içinde, Kürtler, Milletler Cemiyeti konseyine baş vurarak yukarıda belirtilen bölge halkının çoğunluğunun Türkiyeden ayrılmak istediklerini gösterebilirlerse ve Konsey de bağımsızlığı uygun görürse, Türkiye bunu kabul edecek ve bu bölgedeki bütün haklarından vazgeçecekti.

Ayrıca, Müttefik devletler, Musul vilayetindeki Kürtlerin (bağımsız olduğu takdirde) Kürt Devleti'ne katılmak istemeleri halinde bunu kabul edeceklerdir"(16).

Uygulanamayan 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr andlaşmasına rağmen anlaşmalar çeşitli biçimlerde devam ediyordu. Nitekim Şerif Paşa 20 Aralık 1920'de Bogos-Nubar Paşa ile anlaşma yaparak sözde Ermeni ve Kürt anlaşmasını sağlıyordu(17).

4. SONUÇ:

Millî Mücadele hareketini yürütenlerin 1920 yılı sonlarında Ermenilere karşı kazandığı zafer; Kürt sorununun veya İngiliz Himayesinde bir Kürdistan kurulması hayallerini ortadan kaldırmaya başlamıştır. Mustafa Kemal'in bölgedeki aşiret reislerini uyararak yerinde tedbirler alması en etkili yöntemlerden olurken, daha sonraki mücadele daha çok Hürriyet ve İtilâf ile İngiliz destekli Kürdistan Teâli cemiyeti üzerinde olmuştur. Şurasını da hemen belirtelim ki İngiltere, himayesi altında bir Kürdistan kura-

(16) Ömer Kürkçüoğlu, Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926), Ankara 1978, s. 75.

(17) Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C. II, İstanbul 1986, s. 196.

Irak petrollerini muhafaza imkanı bulamamış gibi bir duruma düşmüşse de Irak'ın mandaterliğini üzerine alarak bunu yine gerçekleştirmiştir. Lozan andlaşması sırasında ve Musul meselesi gündeme geldiğinde takındığı tavır yine Kürt meselesini alevlendirici mahiyette olmuştur. Konunun zamanımıza kadar uzanan problem haline gelmesinde en büyük pay yine İngiltere'nindir. Dün olduğu gibi bugün de Türk vatandaşı olarak Türkiye'de yaşayan Kürtler, İngiltere gibi tahrikçi devletlerin oyunlarına kanmayacak ve Türkiye'de huzur içinde yaşayacaklardır.

TÜRK DÜNYASI EL KİTABI

Cilt : I — Coğrafya-Tarih

Cilt : II Edebiyat

III. baskı, 1992

Fiatı I. Hamur : İkiyüzbin T.L.

II. Hamur : Yüzyetmişbeşbin T.L.

İsteme Adresi : Türk Kültürünü

Araştırma Enstitüsü

Bahçelievler Son Durak

17. Sokak Nu. 38

Telefon : 213 31 00 - 213 41 35

Ankara

(Öğretmen, Öğrenci, Silahlı Kuvvetler
ve Emniyet Mensuplarına
% 20 indirim yapılır.)